

THE CRITICAL SPIRIT OF JUNIMEA: CHANGE OF PERSPECTIVES ON THE ROMANIAN CULTURE AND LITERATURE

Ana-Elena Costandache
"Dunărea de Jos" University of Galați

Abstract: Our study proposes a formal review of some articles of a great representative of the critical spirit of Junimea, Titu Maiorescu, articles which represent the basic foundation theoretical and doctrinaire of the Romanian criticism at the end of the nineteenth century. His views and opinions, exposed without reserve, are a plea for the themes of the autochthonous cultural area and an illustration of different forms of his irony and his negation come in contradiction with the "forms without substance".*

Keywords: culture, critical mind, aesthetic form, Titu Maiorescu, Junimea.

Cultura românească din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost marcată de spiritul critic junimist, determinat în chip decisiv de personalitatea lui Titu Maiorescu. Comentând, în *Istoria civilizației române moderne*, schimbarea de paradigmă ideologică și culturală provocată de fenomenul junimist, E. Lovinescu arată că acesta a reprezentat „o replică necesară în ritmul evoluției noastre; e o stare de spirit. [...] Exaltării pașoptiste, era firesc să-i răspundă, în chip ritmic, după un pătrar de veac, criticismul junimist.”¹ Mai târziu, într-un studiu fundamental pentru înțelegerea schimbării de paradigmă aduse de Junimea, Tudor Vianu avea să aprecieze că, prin înfăptuirile celebrei societăți ieșene, „un suflu de temeinicie trece astfel prin cultura noastră, într-un moment care avea atâta nevoie de o asemenea înrâurire.”²

Descriind, în studiul amintit, trăsăturile „spiritului junimist”, Vianu se oprește cu precădere asupra a ceea ce el consideră a fi „poate cea mai de seamă trăsătură a întregului”, și anume „spiritul critic”. Ca și G. Ibrăileanu în *Spiritul critic în cultura română*, autorul studiului despre Junimea ca grupare amintește faptul că „spiritul critic” nu a fost o invenție junimistă, ci o atitudine pe care o întâlnim, *mutatis mutandis*, atât la Alecu Russo, Costache Negruzzi, Mihail Kogălniceanu și Vasile Alecsandri, cât și la Ion Ghica, A. Odobescu și chiar „în gura” liberalului Ion C. Brătianu, ba chiar și a socialiștilor de la finele secolului XIX. Originală, din punctul de vedere al lui Tudor Vianu, este Junimea nu prin faptul că ar fi inventat și introdus la noi spiritul critic, ci pentru că a pus acțiunea acestuia sub semnul inflexibil al adevărului, sau, cu vorbele lui T. Maiorescu, al „respectului adevărului”. „În numele acestuia – continuă Vianu – poartă Maiorescu luptele lui împotriva poeziei neinspirate, a limbii artificiale, a falsei erudiții, a megalomaniei de toate felurile. Respectul adevărului istoric inspiră studiile lui Panu. Nevoia de autenticitate în formele de manifestare ale vieții naționale determină atitudinea politică a lui Eminescu.”³ Esențial în toată această luptă pentru întronarea adevărului ni se pare a fi fost ceea ce Eminescu a numit „naționalitatea în marginile adevărului”. În articolul rămas în manuscris (ms.

¹ E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, cap. XIV, Editura Științifică, București, 1972, p. 291.

² Tudor Vianu, *Junimea ca grupare*, în: Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 148.

³ *Ibidem*, p. 148.

2257) intitulat *Din ședințele Societății „România Jună”*. *Naționalii și cosmopoliții*, tânărul poet, aflat în stagiul său vienez, simte nevoia să-l apere pe criticul junimist de acuzația de „cosmopolitism”, subliniind, dimpotrivă, caracterul național, patriotic al ofensivei maioresciene (de remarcat că intervenția este anterioară începutului colaborării poetului la *Convorbiri literare*, deci cu atât mai mult ea nu poate fi suspectă de partizanat): „Principiul fundamental al tuturor lucrărilor d-lui Maiorescu este după cât știm noi *naționalitatea în marginele adevărului*. Mai concret: ceea ce-i *neadevărat* nu devine *adevărat* prin împrejurarea că-i național, ceea ce-i injust nu devine just prin aceea că-i național, ceea ce-i urât nu devine frumos prin aceea că-i național; ceea ce-i rău nu devine bun prin aceea că-i național.”⁴

Aprecierile lui Eminescu vizează, cum spune el însuși, „toate” lucrările lui Maiorescu. Totuși, din ansamblul lor pot fi desprinse acelea care aveau drept țintă ceea ce criticul numea „megalografia națională”, prin care el înțelegea exagerarea și falsificarea adevărului în numele apartenenței naționale. Freneziei pașoptiste, care descoperirea cu admirabil devotament filonanele patrimoniului cultural național, spiritul critic junimist le opune perspectiva mai rece a adevărului, chiar și atunci când acesta era neconvenabil pentru români. Mai ales atunci când exagerările nu mai au nicio motivație istorică (explicabile în zorii descoperirii de sine și ai deschiderii noastre către Europa, asemenea exagerări nu se mai justifică ulterior). Este ceea ce Maiorescu executase în „studiile de patologie literară” *Beția de cuvinte* în *Revista contemporană* și *Răspunsurile Revistei contemporane*, dar și, accidental, în *Direcția nouă în poezia și proza română*. Acesta din urmă este un studiu esențialmente pozitiv, de afirmare a direcției Junimii ca o contrapondere – în optica autorului – la creația anterioară și a „direcției de astăzi în cultura română”, cum sunase titlul unui răsunător articol maiorescian din 1868. Atacul criticului se îndrepta, nimicitor, tocmai asupra exacerării unor valori importante pentru noi, dar modeste în plan universal. Astfel este denunțat G. Sion care exaltase în *Revista contemporană* „pentametrele” lui Dosoftei (din *Psaltirea în versuri*) – care erau de fapt hexametre. Tot acolo, V. Alexandrescu-Urechia elogia meritele de istoric ale lui Miron Costin, în opera acestuia poligraful Urechia văzându-l pe întemeietorul istoriografiei europene moderne, pus pe același plan valoric cu G. Vico, Leibnitz și Decartes. La fel procedase criticul Junimii și cu exagerările învățaților transilvăneni. În vreme ce adolescentul Eminescu deplânseese dispariția lui Aron Pumnul, dascălul ardelean strămutat la Cernăuți, trei ani mai târziu, adică în studiul *Observări polemice* din 1869, Maiorescu îi analiza la rece *Lepturariul rumânesc*, cea primă antologie de poezie românească, pentru a-i releva și demonta exagerările. O făcea din perspectiva noului spirit, acela al criticii bazate pe valoare. În vreme ce autorul culegerii așezase cu același sârg nume autentice lângă mediocrități și chiar lângă nonvalori (din punctul de vedere literar), Maiorescu trecea aceeași materie prin grila foarte severă a criticii *estetice*. În același studiu polemic era executat Vasile Alexandrescu-Urechia. Pentru simplul fapt că era român, Ienăchiță Văcărescu – poet inexistent în plan european și de o valoare modică chiar pentru conaționalii săi – era declarat, în poezioara intitulată *În grădină*, superior lui Goethe, pe motivul că scriitorul neamț s-ar dovedi un „neamț practic”, în vreme ce Văcărescu al nostru ar fi un idealist, un poet „sublim”. Comentariul lui Maiorescu nu lăsa loc de replică și îl înmormânta pe extravagantul Urechia „cu acorduri de marș funebru”, cum va zice Lovinescu. Să reamintim comentariul maiorescian, de o ironie distrugătoare în lapidaritatea ei și care vizează totodată revista în care apăruse articolul lui V. A. Urechia: „Goethe și Văcărescu?”

⁴ M. Eminescu, *Opere*, III. *Publicistică. Corespondență. Fragmentarium*, ediție îngrijită de D. Vatamaniuc. Prefață de Eugen Simion, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 690, sublinierile autorului.

Heraclès și Pythicos? Goethe – om practic, și Văcărescu – un poet sublim?... Cum spuserăm, « Adunarea Națională » e o foaie foarte interesantă!»⁵

În articolul *Observări polemice* (1869), Maiorescu folosește cuvântul „megalografie” pentru a denunța nu numai exagerările de sursă etnocentrică (pentru a folosi un termen actual) în materie de literatură, dar și în domeniul istoriei și al politicii curente. În acest din urmă sens, el citează un fragment din discursul lui Dumitru Brătianu publicat în ziarul *Românul* (scos de C. A. Rosetti) din 3 martie 1866, articol care celebra răsturnarea lui Alexandru Ioan Cuza și aducerea unui principe străin. Potrivit lui D. Brătianu, aceste evenimente politice de ultimă oră înfăptuite de români ar fi aruncat întreaga Europă într-un extaz mistic: „Români! În mai puțin de două luni ați trăit mai mult de doi seculi. Voi, născuți de ieri la viața libertății, ați devenit învățătorii lumii civilizate... Europa, uimită de înțelepciunea patriotismului vostru, a suspens cursul lucrărilor sale și așteaptă totul de la voi, de la voi singuri, astăzi poporul-Messia al întregii omeniri gemânde de durere și palpitânde de speranțe... Nu simțiți, fraților, nu simțiți că dumnezeirea furnică în toată ființa voastră?”⁶

Ca și când exemplul de mai sus n-ar fi fost suficient ca probă de „megalografie națională” sau de depășire a „marginilor adevărului” în numele „naționalității”, Maiorescu mai apelează la un exemplu: un alt articol din „Adunarea Națională” mai afirma că Marea Revoluție Franceză din 1789 nu a fost decât „continuățiunea revoluțiunii lui Horia”, iar Unirea Principatelor din 1859 ar fi dat tonul unirii Italiei și a Germaniei!

Amintind aceste articole spectaculoase ca ilustrări ale spiritului critic maiorescian, noi am procedat împotriva cronologiei. Am făcut-o însă deoarece am vrut să arătăm formele fulminante ale ironiei criticului, spectacolul polemistului, care-și construia demonstrația pornind de la principiul așezat de Eminescu la temelia operei mentorului junimist, așa cum am văzut. Într-o abordare conformă cronologiei, corect este să pornim de la articolul din 1868 *În contra direcției de astăzi în cultura română*, care reprezintă baza teoretică, doctrinară a întregii acțiuni maioresciene și junimiste din anii imediat următori și totodată forma cea mai radicală a negației maioresciene și junimiste. Așa cum au arătat exegeții operei lui Maiorescu de la Lovinescu la Manolescu și Ornea, criticul încorporează în acest fulminant articol caracterul evoluționist și organicist al concepției sale. El supune epoca pașoptistă – și în genere a începuturilor civilizației și culturii române moderne – unui rechizitoriu ce are ca fundament teoretic opțiunea pentru „progresul de jos în sus”, adică de la realități către instituțiile introduse, de la „fond” către „forme”. Era aceasta o filosofie radical opusă celei ce prezidase acțiunea pașoptiștilor. O optică însă care va fi infirmată de evoluția noastră istorică: cum avea să demonstreze E. Lovinescu în *Istoria civilizației române moderne*, era „fatal” ca evoluția noastră să se producă de sus în jos, de la „forme” către „fond”. Căci, odată introduse, instituțiile occidentale au creat, treptat, realitățile subsecvente; cu timpul, „simularea” (imitația, la început nediferențiată și masivă) a cedat locul „stimulării”.

Articolul lui Maiorescu din 1868 se ridica nu împotriva influențelor străine – cum adesea se crede. Maiorescu era un european, un intelectual format la școala culturii și civilizației europene și nu el era omul care să (re)nege acest luminos model. Ceea ce denunță atât de vehement criticul este lipsa de teme în preluarea acestui model, „graba” cu care el a fost introdus, precipitarea care a condus la caricaturizarea și, în opinia lui, la o posibilă compromitere a modelului – ceea ce reprezenta lucrul cel mai grav. Pe când criticul s-a dovedit atât de radical în

⁵ *Observări polemice*, în: Titu Maiorescu, *Opere*, I. Ediție, note, variante, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, studiu introductiv de Eugen Todoran, Editura Minerva, București, 1978, p. 127.

⁶ D. Brătianu, apud Titu Maiorescu, op. cit., p. 130.

expunerea punctului său de vedere, alți membri ai societății literare ieșene s-au arătat mult mai moderați/ ponderați. A. D. Xenopol, aflat la studii în Germania, atât în articole cât și, mai ales, în scrisori, accepta ideea unui progres lent de la „forme” către „fond”. I se părea firesc ca instituțiile europene, introduse abrupt în politică, învățământ, știință, cultură etc., să funcționeze la început imperfect; mersul ineluctabil este totuși de la mai puțin bine la mai bine, spune el, imperfecțiunea începutului trebuie acceptată ca un lucru firesc.

Revenind însă la Maiorescu, trebuie spus că în procesul interferențelor culturale, al influențelor exercitate asupra spațiului cultural autohton, el pune un accent deosebit pe *originalitate*. În 1872, încercând să se definească pe sine și să-și clarifice acțiunea practică, criticul se referea inevitabil la cultura română a epocii, pledând pentru originalitate și deschidere. Iată ce notează el în acel moment în Jurnalul său: „Tot ce e de valoare trebuie să fie gândit și savârșit în mod original, în orice țară, mai ales când e vorba de a aduce într-o țară mai puțin cultivată cultura superioară a alteia. Traduceri, locuri comune searbede, deși ar fi locuri comune numai în țara cultă și locuri nouă pentru cea incultă, n-au nici un efect și sînt deci pierdere de vreme păgubitoare. Pentru ce? Pentru că orice noțiune (și într-asta se rezumă așa-zisa cultură) este o formulă abstractă care nu mai are nici un înțeles când îi lipsește intuiția premergătoare. Pentru un om care și-a făcut educația într-o țară mai cultă, problema, când e vorba de activitatea sa într-o țară mai puțin cultă, sună așa: Cu care domeniu dintre cele ce există de fapt în această țară trebuie să faci legătura, pentru ca elementele sale intuitive să fie grupate spre abstragerea muncii de cultură mai înaltă? Aceasta este o muncă originală, scoasă din izvorul străvechi al intuiției.”⁷

Notația din Jurnal nu se află la mare distanță în timp față de articolul *Literatura română și străinătatea* (1882). Acest articol reprezintă o materializare a conceptului maiorescian de influență și interferență culturală. Pe de altă parte, el îl continuă pe cel din 1870, *Direcția nouă în poezia și proza română*. Dacă însă *Direcția nouă...* urmărea să impună „nume” noi de poeți și prozatori în plan național, articolul din 1882 semnala ecourile produse de câteva volume de traduceri în limba germană a unor poeți și prozatori români considerați reprezentativi (este vorba de traducerile lui Carmen Sylva și Mite Kremnitz). Bine primite de către publicul german au fost îndeosebi bucățile în proză, așa cum deduce Maiorescu citind (și citând) cronicile din ziare nemțești relevante. Profitând de ocazie, criticul junimist își reafirmă ideile referitoare la influență și originalitate. Citatul care urmează poate fi socotit totodată unul dintre primele texte ce anticipează teoria „specificului național”, care avea să fie formulată ca atare după 1900: „Ceea ce a trebuit să placă străinilor în poeziile lui Alecsandri, Bolintineanu, Eminescu și Șerbănescu și în novelele lui Slavici, Negruzzi și Gane este, pe lângă măsura lor estetică, *originalitatea lor națională*. Toți autorii aceștia, părăsind oarba imitare a concepțiunilor străine, s-au inspirat de viața proprie a poporului lor și ne-au înfățișat ceea ce este, ceea ce gândește și ceea ce simte românul în partea cea mai aleasă a firei lui etnice. Acest element original al materiei, *îmbrăcat în forma estetică a artei universale*, păstrând și în această formă ca o rămășiță din pământul său primitiv, a trebuit să încante pe tot omul luminat și să atragă simpatia lui luare-aminte asupra poporului nostru. Căci orice individualitate de popor își are valoarea ei absolută, și îndată ce este exprimată în puternica formă a frumosului, întâmpină un răsunset de iubire în restul omenirii ca o parte integrantă a ei.”⁸

⁷ Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, apud Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, ed. cit., p. 149.

⁸ Titu Maiorescu, *Opere*, I, ed. cit., pp. 19-20, sublinierea noastră.

Citit cu atenție, pasajul reprodus mai sus stă pe dialectica relației dintre individual/particular și general/universal. Maiorescu subliniază pe de o parte componenta etnică, națională a textelor traduse în germană, iar pe de alta componenta de universalitate, proprie artei autentice, frumosului. Nu alta va fi gândirea ce va sta la baza articolului din 1889 despre Eminescu. Criticul va beneficia atunci de un material suprem, poezia unui autor român de indiscutabilă talie europeană și totodată a unuia care va fi numit nu peste multă vreme „poetul național”. Articolul maiorescian ține dreapta cumpănă între fondul național al personalității și operei, pe de o parte, și interferențele culturale care au potențat acest fond, ridicându-l la cote valorice universale. De altfel, încă de la 1870, când în articolul *Direcția nouă...* scria despre foarte tânărul Eminescu, criticul observa faptul că poetul era „om al timpului modern”. Aprecierile din 1889 pornesc de la aceeași observație: „Eminescu este un om al timpului modern, cultura lui individuală stă la nivelul culturii europene de astăzi”⁹ și continuă cu trecerea în revistă a reperelor culturii universale asimilate de scriitorul român: Platon, Kant, Schopenhauer, „operele poetice din toate timpurile” și așa mai departe. Foarte relevantă pentru felul în care Maiorescu înțelegea fenomenul influențelor și interferențelor culturale este următoarea subliniere: „Acel cuprins ideal al culturii omenești nu era la Eminescu un simplu material de erudiție străină, ci era primit și asimilat în chiar individualitatea lui intelectuală.”¹⁰ Afirmția ne întoarce la articolul *În contra direcției de astăzi în cultura română*, constituind într-un fel confirmarea nu a punctului de vedere maiorescian, ci a celui contrar: pornită de la un stadiu inferior (una din dovezi constituind-o însuși faptul că junimiștii n-au putut să găsească materie pentru o antologie lirică), poezia română modernă a săvârșit în nici două decenii saltul în universalitate, recuperând astfel handicapul rămânerii în urmă.

Spiritul critic al Junimii a jucat un rol esențial în viața culturală și literară a epocii (Nicolae Manolescu a vorbit chiar de un veritabil „ecarisaj”, efectuat în primul rând de Maiorescu). Prin verbul maiorescian, prin satira eminesciană și prin comedia de moravuri și de caractere a lui Caragiale el s-a exercitat deplin și exemplar. *Scrisorile* lui Eminescu, piesele de teatru și „momentele” lui Caragiale sunt încorporări ale aceluiași spirit, un fel de ilustrări în concretul artistic ale doctrinei comune junimiste cu privire la inautenticitatea unei civilizații și culturii bazate pe imitație și deformare. Prin aceste salutare creații (cea a lui Maiorescu y *compris*) au fost dezactivate exaltările pașoptiste. Totodată, prin creațiile de valoare universală ale autorilor menționați a fost relansată, la noi cote de exigență, creativitatea națională, în sinteză inextricabilă cu influențele europene.

Dacă, așa cum s-a spus, teoria maioresciană a „formelor fără fond” s-a dovedit, din perspectiva istoriei reale, falimentară, pe terenul practic al „spiritului critic” realizările criticului și ale grupării sale au avut o valoare crucială. În ceea ce privește atitudinea maioresciană și junimistă față de „oamenii începutului de drum” (cu sintagma inspirată a lui Paul Cornea) de la 1848, avem de-a face cu ciocnirea a două perspective diferite asupra unuia și aceluiași fenomen, cultura română și șansele ei de progres. În studiul său fundamental despre Maiorescu, Ovidiu Cotruș a surprins cu obiectivitate diferența de natură dintre cele două filosofii culturale și dintre susținătorii lor, demonstrația sa îndreptându-le într-o oarecare măsură pe ambele. Criticul de la Cercul Literar sibian se referă în mod expres la adversarii ardeleni ai lui Maiorescu, însă aprecierile sale pot fi extinse la întregul pașoptism românesc: „Conflictul dintre Maiorescu și ardeleni se rezumă în esență la opoziția inevitabilă dintre naturile mesianice, care, voind să modeleze realitatea pe măsura idealului lor, trec cu nesăbuită ușurință peste contradicții și

⁹ Titu Maiorescu, *Eminescu și poeziile lui*, în *Opere*, I, ed. cit. p. 97.

¹⁰ *Ibidem*, p. 98.

incompatibilități, și naturile realist-empirice, valorificând idealurile în funcție de compatibilitatea lor cu realitatea. Din tensiunea iscată între « adevărurile existențiale » ale vizionarilor și « adevărurile raționale » ale logicianului s-a plămădit fața dublă a culturii române.

În perspectiva dialectică direcția nouă n-a anulat direcția veche a ardelenilor, ci a absorbit-o, purificând-o de aspectele ei caricaturale. [...]

În perspectiva istorică, rezistența ardelenescă ne apare nu numai îndreptățită, ci chiar binevenită, pentru că un popor tânăr nu trebuie să se desprindă de utopie înainte ca aceasta să-și fi epuizat întreaga ei putere de irradiație. Ideea unității și unificării spirituale a poporului român, plămădită cu metodică exaltare în Transilvania, se va reîntoarce în vatra ei, purificată – cu metodică rigoare – de excrescențele ei himerice, prin acțiunea critică exemplară a transilvăneanului deznăscut.¹¹

Sinteza înfăptuită de marii scriitori ai Junimii a devenit un punct de reper și un postament pentru literatura ce a urmat. Cu toate acestea (sau tocmai de aceea), tema identitate-alteritate, autohtonie-apartenență europeană a continuat să preocupe spiritul românesc. Sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX înregistrează chiar această problematică, iar dialogul, puternic polemic, dintre direcțiile tradiționaliste și cele moderniste, într-o epocă de o mare complexitate, a continuat și continuă și astăzi. Se profilează pe de o parte o opțiune marcată pentru discursul etnocentric, reprezentată de ceea ce va fi numit ulterior „tradiționalism”, iar pe de altă parte o deschidere din ce în ce mai puțin timidă către conținuturile și formele noi de literatură – ceea ce este cunoscut sub denumirea de „modernism”.

*The study is based on the work of Ana-Elena Costandache, *Interferențe culturale în spațiul românesc al secolului al XIX-lea până la apariția spiritului critic junimist*, Editura Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2012.

Bibliografie

CIOCULESCU, Șerban, STREINU, Vladimir, VIANU, Tudor, *Istoria literaturii române moderne*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985

COTRUȘ, Ovidiu, *Meditații critice*, apud Nicolae Mecu, *Titu Maiorescu comentat de...*, Editura Recif, București, 1996

EMINESCU, M., *Opere*, III. *Publicistică. Corespondență. Fragmentarium*, ediție îngrijită de D. Vatamaniuc. Prefață de Eugen Simion, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999

LOVINESCU, E., *Istoria civilizației române moderne*, vol. II, cap. XIV, Editura Științifică, București, 1972

MAIORESCU, Titu, *Opere*, I. Ediție, note, variante, indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, studiu introductiv de Eugen Todoran, Editura Minerva, București, 1978

¹¹ Ovidiu Cotruș, *Meditații critice*, apud Nicolae Mecu, *Titu Maiorescu comentat de...*, Editura Recif, București, 1996.